

8(Д)НІМ(092 Міхеліс) + 8(С)У., :1917'(092 Котляр.) +
+8(С)У(013.4)

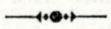
~~19133~~

Дом 1/1

Травестована „Енеїда“ Міхеліса.

Написав Ярослав Гординський.

I.

У Італійців, Французів, Поляків, Великоросів, Білоросів та Нідерляндців явило ся разом до кілька десятків перерібок і травестій Вертілієвої Енеїди. І ми, Українці, доложили до того свою лепту, а доля хотіла, щоби українська „Енеїда“ Котляревського стала першою зіркою обновлення України. Тому кожда перерібка „Енеїди“ має для нас певний інтерес і ми повинні звертати увагу на такі прояви, вже хочби й ради порівняння з нашою травестією.

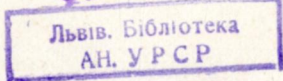
Отрим то ми хочемо познайомити ближше український загаль із травестією Німця Міхеліса, бо нею не інтересував ся ближше — о скільки нам відомо — у нас (а навіть і у Німців) ніхто, може тому, що вона мало доступна¹⁾. А тим часом вона цікава для нас, бо стоїть — що правда, тільки в дуже посередній — звязи з поемою Котляревського. Відомо, що наш поет користав немало з Осипова, котрий знова переробив травестію німецького поета Альойса Блюмауера. Сей останній писав під визначним впливом Міхеліса²⁾. Отже приглянемо ся на цьому місці тій поемі³⁾. Головно ходить нам о схарактеризоване самої

¹⁾ Пр. у Львові не могли ми її роздобути.

²⁾ Alois Blumauer, Literarhistorische Skizze aus dem Zeitalter der Aufklärung von Dr. P. v. Hofmann-Wellenhof. Wien 1885, стор. 57.

³⁾ Користуємо ся виданем: Sämtliche poetische Werke des Herrn Johann Benjamin Michelis. Erste vollständige Ausgabe. I. Theil. Wien. Gedruckt für Franz Anton Schrämbel bey Ignaz Alberti 1791. Всі твори обіймають 4 томи, находять ся у бібліотекі віденського університету п. ч. I, 120447. Се невеличкі книжечки 16°.

33.036

п-56611

поеми та означене її відносин до Блюмауера та Осипова, який міг її також знати¹⁾.

Передовсім кілька життєписних даних. Йоган Бенямін Міхеліс родив ся 31 грудня 1746 р. в Ціттау (Zittau), де його батько був зубожілим уже фабрикантом сукна. Зразу ходив молодий Йоган до гімназії в своїм родиннім місті та вивчив ся ту добре латинської мови. Опісля переніс ся до Липська, де студіював медицину. Се заняте не відповідало вдачі поета — він волів розчитувати ся в римських, французьких та німецьких поезіях. І під впливом сеї лектури видав він уже 1766 р. свої перші байки, пісні та сатири. Сі твори звернули на нього загальну увагу, але тим часом стало здоровле молодого чоловіка, що мусів раз-у-раз бороти ся з недостатком, сильно підупадати. В 22-гім році життя занедужав Міхеліс тяжко на нерви і мусів покинути медицину. З крайної нужди, в якій він тепер найшов ся, виратувала його аж протекція приятелів, що вистарали ся йому гарну посаду (Hofmeisterstelle). Та незабаром бачимо Міхеліса в Гамбурзі, де завдяки знайомству з Лессінгом добуває він між иньшими місце театрального поета при Зайлерівській труні. Та надірване здоровле змусило його покинути бурлацьке жите при театрі і він жив від тепер у свого друга й покровителя Ілайма. Щасливі се були хвили його життя, та на жаль недовгі. Сильний вибух крови спричинив його передчасну смерть 30 вересня 1772 р. Прожив отже ледви 25 літ. Був се безперечно талановитий поет, який однак не мав ще часу розвинути ся відповідно. Його творчість (поезії, драми) характеризує передовсім вплив римських поетів (Вергілія, Катулля і ин.)²⁾.

„Енеїда“ Міхеліса не є викінченим твором, се ледви початок, що обіймає 30 строф³⁾. Є се додаток до листу: An den Herrn Canonicus Jacobi in Düsseldorf. Aus seiner Studierstube. Halberstadt, den 25. Jun. 1771⁴⁾. Титул трагестії такий: Beylage. Leben und Thaten des theuren Helden Aneas. Erstes

¹⁾ Котляревський не читав певно Міхеліса, бо він, як говорять біографи, не вмів по німецьки.

²⁾ Werke I. — вступне слово.

³⁾ Гофманн-Велленгоф згадує ще про початок другої книги, та його не могли ми поки що роздобути. Є також не конче щасливе продовжене трагестії Міхеліса, якого автором був Фрідріх Беркган (Berkhahn). (Hofm.-Well. I. c. Anmerk. 3).

⁴⁾ Werke, II, 203—223.

Buch. (Doch nur der Anfang)¹⁾. Що Міхеліс міг мати намір докінчити сеї твір, виходило би із слів згаданого листу: Ihnen indess zu zeigen, wie sehr ich seit einiger Zeit im Geheimen um die Gunst der allgewaltigen Göttin der Herzen buhle, füge ich meinem Briefe den Anfang eines Gedichtes bey, das Sie bewundern werden. Es betrifft nur das Leben und die Thaten eines, und noch dazu unehelichen Sohnes der Venus: schliessen Sie nun daraus, in welchen hohen Weisen ich erst das Leben und die Thaten der Mutter selbst besingen würde²⁾.

Травестія починаєть ся поданєм змісту: Inhalt. Wie der theure Held Aneas nach Lybien verschlagen wird, und wie er daselbst von der Königin Dido aufgenommen wird. Отсеї звичай перейняв від Міхеліса Блюмауер, а від нього Осипов³⁾. Також форму копіює віден Блюмауер. І строфи Осипова будовані подібно, хоч не так само, отже можливо, що Осипов переробив Блюмауера під оглядом форми. Початок сеї форми сягає може ще половини XVII в., коли то знаменитий французький сатирик Поль Скаррон видав свого: *Virgil travesti en vers burlesques*⁴⁾ — тільки що тут нема поділу на строфи. Від Осипова переняв строфічну будову і Котляревський.

Так само початок поеми відбив ся в інших травестіях. Ідучи за Вергілієвим: *Arma virumquecano* (I, 1), зачинає Міхеліс також представленєм героя:

Es war der Held von Venus Stamm,
Der, weil er Feuer scheute,
Aus Troja lief, nach Wälschland schwamm,
Und hungerte und freyte.

¹⁾ Від стор. 213.   ²⁾ І. с. стор. 210.

³⁾ Для порівняня наводимо зміст Блюмауера: *Wie der fromme Held Aneas über Meer auf die Fahrt ging und von einem Sturme gar unsanft behandelt, hierauf aber von der Königin in Lybia freundlich aufgenommen und köstlich bewirtet ward* (G. Ch. Lichtenberg, Th. G. v. Hippel u. Al. Blumauer. Herausg. von Felix Bobertag. Berlin u. Stuttgart — ce 141 т. Kürschners Deutsche National-Litterat., стор. 307). Як бачимо, зміст розширений. У Осипова виглядає „Содержаніє“ так: „Еней претерпівши кораблекрушеніє былъ брошенъ на пустыи берегъ и принятъ благосклонно Ливійскою царицею, которою угощенъ великолѣпно“. (Виргілієва Енейда, вывороченная на изнанку. Н. О. Часть первая. Спб. 1791, стор. 13).

⁴⁾ Загально доступне виданє сеї поеми маємо в *Bibliothèque Nationale*, що виходить у Парижі н. д. 212 і сл. Старе виданє є в бібліотекі Наук. тов. ім. Шевченка. Ціла поема обіймає три томики — перший, який нас тут займає, вийшов 1899 р.

Як бачимо, оригінальна у Міхеліса причина утечі Енея з Трої. Се надає Енеєви зовсім відмінні риси характеру від Вертілія. В латинській поемі кладеть ся головну вагу на pietas Енея (і у Скаррона він homme pieux, а навіть Блюмауер називає його der fromme Held), а Міхеліс і не згадує про се, бо й він мовчить тут про те, що Вертілія інтересувало передовсім, — що Еней переніс троянських богів до Ляціум.

А мусів сей хоробрий герой натерпіти ся багато лиха, бо St. Iuno nahm die Sache krumm. Мова тут про завязатого ворага Енея, богиню Юнону. Міхеліс називає її сьвятою — очевидно з раціоналістичними тенденціями, які так ярко виступають опісля у Блюмауера. Раціоналізм Блюмауера був впливом реформ цїсаря Йосифа II, але цікаво, що вже й Міхеліс перенятій такими поглядами. А Юнона мала чого лютити ся на Енея, бо

Karthago nähmlich ging ihr nah:
Es hatte Schutz vonnöthen,
Und ging, wie sie in voraus sah,
Durch seine Enkel flöten —

натяк на те, що судьба, якій мусїли підлягати навіть боги, рішила, що потомки Енея знищать любу Юноні Картаїну. І тут замітно, що Міхеліс виражаєть ся дуже коротко. У Вертілія подано причин гніву Юнони аж пять (I, 19—28) і иньші згадані трагестії мають їх більше — Міхеліс знає тільки одну і то не ту, на яку веї инші кладуть головну вагу (себто суд Париса), а страх о долю Картаїни.

Пропустивши без згадки монольої розгніваної на Троянців Юнони у Вертілія та її гостину у бога вітрів Еоля, малює Міхеліс відразу бурю, яка заскочила Троянців близько Сицилії.

Er hatte keinen Büchschenschuss
Sicilien im Rücken,

трагестує він слова Вертілія:

Vixе conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant... (I, 34—5),

як Windvoigt Aölus післав за ним бурі. Заревла буря і

Ein Schiff flog hin, das andre her;
Eins hoch das andre niedrig.

Всього три стрічки зуживає Міхеліс на змальоване бурі,

яка у Вергілія займає великий уступ (I, 81—123), а навіть у Котляревського, що любить дуже скорочувати Вергілієве оповідане, ужито на опис бурі майже дві повні строфи.

Гамір на морі збудив Нептуна. Він зірвав ся з ліжка і кленучи кричав між иньшими до вітрів:

„Und wisst ihr, wer hier Amtmann ist?
Euch soll der — Bst! ihr Wellen bst!
Euch Schelme sprech' ich weiter!“¹⁾

Се відповідає Вергілієвому:

Iam caelum terramque meo sine numine venti,
Miscere et tantas audetis tollere moles?
Quos ego —²⁾

Розуміть ся, про се, щоби Нептун спочивав у ліжку, нема в латинському оригіналі й згадки — нема того і в иньших травестіях.

Вітри налякали ся бога моря і утікли так скоро, що лишили навіть den Blasebalg im Stiche — оригінальний додаток Міхеліса. Цікава річ, що тільки ще оден Котляревський говорить про се, що стало ся з вітрами, інакше як у Міхеліса:

„Оттут-то вітри схаменулись
І ну всі драпа до нори,
До ляса мов Ляхи шатнулись
Або од їжака тхорі“.

У Вергілія і згаданих перерібках не говорить ся нічого про се, що стало ся з вітрами³⁾.

Латинська поема розповідає дальше:

Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
Contendant petere et Libyae vertuntur adoras.⁴⁾

Міхеліс травестує й модернізує се ось так:

Äneas aber dachte fein,
Lief in den näh'sten Hafen ein,
Und löste die Kanonen.

¹⁾ Сі слова докладно перероблені у Блюмауера: Still, Wellen, still! — ihr Schurken!   ²⁾ I, 133—5.

³⁾ Хіба ще Скаррон каже коротко:

Le vent Eure et le vent Zéphyre
A cela n'eurent rien à dire. (I, 14).

⁴⁾ I, 157—8.

Das Ländlein, Lybien genannt,
Empfing der Schiffe sieben.

І пропускаючи Вергіліїв опис місцевости й польоване на олені, він подібно, як опісля Котляревський описує коротко пир Троянців на березі, не вдаючи ся в таке подрібне вчислене страв, як се робить Котляревський, який представив нам тут поживу Українців (I, строфа 13) — оден із дуже частих його способів націоналізованя поеми.

Тимчасом не засипляда справи мати Енея Венера. Як раз поглядав Юпітер von seinem gold'nen Schämel на землю, що відповідало би Вергілієвому: cum Iuppiter aethere summo despicens (I, 223 - 4). Перед ним то й почала Венера жалувати ся і просила, щоби Зевес лишив її дитину в спокою, утихомирив бурю і додержав того, що обіцяв — скорочуючи дуже промову Вергілієвої Венери. А Зевес, поклявши ся на блеск місяця, обіцяє її синові щасте і зараз видає короткий приказ:

„Merkur! fix sporn' und stiefl dich,
Und meld' ihn bey der Dido!“

До одної строфи зредукував Міхеліс довжезну відповідь, яку дає hominum sator atque deorum у латинському оригіналі Венері.

Парафразуючи відтак досить незручно й тяжко гадки Вергілія, котрий розповідає про те, як то Венера, явивши ся в виді незнакомі Енеєви, розповідає йому ближше про Картагіну (у Міхеліса вона гарна дівчина), описує наш автор так само нецікаво, але коротко будову міста. Точнійше задержуєть ся він при Die Kirche von St. Iuno, котра була Bis auf die Orgel fertig. Тут оглядає він образи ріжних славних малярів, бачить образи, яких темою облога Трої. На них бачить він і себе,

Doch meistens, als die Hauptperson,
Nur bey der Retirade.

Розумієть ся, потонність не могла одушевити ся фактом, що Еней утік із Трої — вже й Вергілій мав багато клопоту, заки здужав виправдати свого героя¹⁾.

¹⁾ Про се докладнійше пор. Virgils Epische Technik von Richard Heinze. Leipzig 1903, стор. 4 і сл.

II.

Тепер виводить автор перед очі читача нову особу — Дідону. Як раз її величество каже себе принести на службу. Розумієть ся, її окружає свита:

Acht Kammerfräulen folgten ihr,
Und hinten schlossen zwölf Hatschier
In mächt'gen Pluderhosen —

очевидно по східному звичаєви. Ані сліду тої поваги, з якою являєть ся Дідона в сьвятині Юнони у Вертілія. Та Дідоні не судило ся дослухати Служби.

Auf einmal brach mit Mordgeschrey,
Ein Corps trojan'scher Helden
Durch's Fenster in die Sacristey

і закричали, що їх Flügelmann (себто Іліоней) вдягає вже білі рукавички й хоче говорити з королевою. Се дотепна перерібка слів Вертілія:

Cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloathum
Teucrorumque alios.¹⁾

Виступає Іліоней і в досить безцеремонних словах інтерпелює Дідону, чи се на її приказ приймають так зле Троянців у Картаґіні. Він грозить Енеєм, котрий довідавши ся про се: Zum Lungenmuse backt' er euch! Дідона успокоює його, обіцяючи покарати свою красу міліцію, та просить їх до себе на хліб з маслом. Коли б тут був сам Еней, то дала б їм паштетів! Як бачимо, ціла справа виходить у Міхеліса невизразно й не дуже зрозуміло. Дотепу й бистроумности також не багато. У Вертілія говорить Іліоней зовсім визразно:

prohibe infandosa navibus ignes,
Parce pio generi et propius res adspice nostras.²⁾

І про Енея говорить Вертілієва Дідона більше поздержливо: вона знає добре про славні вчинки троянського героя й тому бажала би, щоби він тут був. Тимчасом у Міхеліса вийшла

¹⁾ I, 509—11.

²⁾ I, 525—6.

Дідона зараз тут в не дуже гарному світлі. Та дотепу тут мало.

Та видно з тим не була така легка справа, коли й наслідники Міхеліса не змогли блиснути в сьому місці більшим гумором. Найдотепніший тут ще Скаррон, якому справді удасться майстерно, передовсім під психологічним зглядом, вирізьбити статк Дідони. Як тільки Еней почув, що Дідона питається ся за ним, вискочив із хмари, в яку його закутала мама, щоби його ніхто не пізнав, і спотикнувши ся на свою шаблю, крикнув:

„Nur her damit, Frau Königin!
Und säss' Beelzebub darin,
Er müsste mit hinunter!“

І зараз оповідає простодушно, що він і його дружина перетерпіли багато горя — та слава Богу, вони якось віднайшли ся.

І у Вергілія виступає Еней із Ахатом нечаяно з хмари та промовляє сейчас до Дідони, та воно виглядає тут якось поважніше. До того Міхеліс опустил незвичайно важну обставину, а іменно, що Венера дала Енеєви небуденної краси. Сього не міг уже навіть пропустити й Блюмаер, який досить вірно наслідкує впрочім у сій сцені Міхеліса.

Тепер витає Дідона Енея рядо й запрошує його на свій двір. І незабаром появив ся едикт, яким приказано приймати Троянців як князів.

Im kurzen wimmelte der Strand
Von Schinken und von Würsten.
Allein bey Hofe ging's erst zu!
Man stand in Gold bis über'n Schuh,
Und sass auf Milch und Honig.

Енеєви дуже подобало ся таке приняте. Він посилає навіть за своїм сином Асканом і на всякий випадок каже собі принести den Schlafhabit і пантофлі. І вичисляється ся відтак сї дороги дари: гарні, дорогі оляги, скипетр і т. д. А в Міхеліса забирається Еней до довшої, веселої забави й кличе ще до себе сына — зовсім не з таких благородних мотивів, як у латинській поемі.

Пізнійше Блюмаер водів таки вернути до оригіналу, бо і в нього ведить Еней принести die Geschenke:

Den Unterrock der Helena,
Den Schmuck der alten Hekuba
Nebst ihren Augengläsern. (I, 319).

Подібно й Осипов. Котляревський пропускає сей епізод зовсім.

Та тут вмшала свою інтригу Венера на злість Юноні. Вона веліла своєму Hanns Сургірог — божкови пристрасти Купідонови іти місто Аскана до Дідони. Малий пустунчик послухав мамі: сховав зараз у футерал крильця, приспав Аскана і прибув до Дідони місто до нього. Якраз відбував ся там пир, іли там при звуці труб всякі присмаки:

Seespinnen, Schnecken, Schnepfendreck,
Und ganze Fuder Frösche.

Се відповідає менше більше Вергілієви, тільки в нього воно значно ширше. Розуміть ся, про футерал нема в оригіналі згадки: Купідон заходив ся добре коло королевої, зараз вигнав з її душі память про покійного мужа. Стривожена вся взяла ся до чарки і чарка стала кружляти. До того й стала пригравати музика, Йопас ударив у струни арфи, співаючи про се, як Нерон навертав ся, як др. Фавст заходив собі з чортом. Та Дідоні було не до музики. Вона стала розмовляти з Енеєм:

„Was macht die schöne Helena?
„Was Priam, der Betagte?
„O! — sprach sie, „Freund erzähle mir!“
Und so erzählt' er denn, was wir
Vorjetzo nicht erzählen.

Тут і уриваєть ся травестія Міхеліса.

Оттак виглядає „Енеїда“ Міхеліса. Є вона твором ще дуже недозрілим і вимагала би багато поправок або й основної перерібки. Одно тільки трафив Міхеліс знаменито — се форму травестії: вірші пливають свобідно й гладко. Впрочім не представляє сей відривок великої вартости. Не рівняти ся йому із бистроумним, незвичайно дбалим у подробицях Скарроном або із грубим, мало поетичним, та все таки нероздотепним і саркастичним Блюмауера або вкінці із простодушним, щирим Котляревським, що вміє справді посьміяти ся — а навіть Осипов із своєю сатирою на п'янство стоїть о много висше від Міхеліса. Та все таки він для нас дуже цікавий. Визначний його вплив

на Блюмауера і то часом і у малих подробицях очевидний. Чи Осипов знав його, не вміємо певно сказати.

З Котляревським має Міхеліс багато спільного, передовсім у техніці. Оба вони сильно скорочують оповідане Вертілія, 756 гексаметрів Вертілія дало у Міхеліса 210, а у Котляревського 280 майже таких самих віршів. Та, як кажемо, вражіння обох поем нема що й порівнювати...

И-56611

33.036

Львів. Бібліотека
АН УРСР